

Αργύρης Αρχάκης, Βίλλυ Τσάκωνα

Λόγος και ταυτότητες

Ως εδώ, συζητώντας διάφορες θεωρητικές απόψεις, επιχειρήσαμε να οριοθετήσουμε την έννοια ταυτότητα/ες. Συνοψίζοντας, μπορούμε καταρχάς να επισημάνουμε ότι διακρίναμε την ουσιοκρατική προσέγγιση από την προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής. Η διάκριση αυτή στηρίζεται εν πολλοίς στην προϋπόθεση ή όχι του λόγου ως συστατικού παράγοντα για τη διαμόρφωση της ταυτότητας.

Η ουσιοκρατική προσέγγιση θεωρεί ότι χαρακτηριστικά του ατόμου όπως είναι η διάνοια, τα αισθήματα και τα ορμέμφυτα, αλλά και ιδιότητές του που προκύπτουν από την ένταξή του σε κοινωνικές ομάδες όπως της εθνικότητας, του φύλου, της ηλικίας, της κοινωνικής τάξης, αποτελούν εγγενή, εσωτερικά δομικά συστατικά του. Βάσει των συστατικών αυτών τα άτομα κατατάσσονται σε κατηγορίες ομοιότητας (για παράδειγμα, όλες οι μαθήτριες της Γ΄ Λυκείου στην Ελλάδα), οι οποίες τους εξασφαλίζουν ταυτότητα και καθορίζουν τις δραστηριότητές τους. Τα συστατικά αυτά υπάρχουν ανεξάρτητα από τον λόγο, ο οποίος απλώς τα αποκαλύπτει και τα εξωτερικεύει. Ακόμη και οι ενδεχόμενες διαφοροποιήσεις των ατόμων σε διαφορετικά περιβάλλοντα ανάγονται σε σταθερές, πυρηνικές ιδιότητες του εαυτού, οι οποίες υπάρχουν ανεξάρτητα από τον λόγο. Η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής, σε συνδυασμό με μεταδομιστικές θέσεις, δεν αντιλαμβάνεται την ταυτότητα ως παράγωγο εγγενούς ομοιότητας. Θεωρεί ότι οι κοινωνικές κατηγορίες κατασκευάζονται από φορείς της εξουσίας με στόχο την ομογενοποίηση. Ωστόσο, τα άτομα, παρά τις επιδιώξεις των εξουσιαστικών μηχανισμών, δεν εντάσσονται πάντα αβίαστα στις κατηγορίες αυτές. Συχνά επιδιώκουν, με βάση τις τοποθετήσεις τους σε συγκεκριμένα συμφραστικά πλαίσια, τον ποικιλότροπο προσδιορισμό τους. Ο προσδιορισμός δηλαδή των ατόμων δεν είναι αναγκαστικά συμβεβλημένος με μια κατηγορία, αλλά μπορεί να συνδέεται με ποικίλες και ποικίλης σύστασης κατηγορίες. Ως εκ τούτου, οι ταυτότητες δεν αποτελούν εσωτερική και εγγενή ιδιότητα του ατόμου, αλλά διαδικασίες (δημόσιας) πολιτικής διαπραγμάτευσης μέσω του λόγου (ή/και άλλων σημειωτικών συστημάτων) στο πλαίσιο των κοινοτήτων πρακτικής στις οποίες ένα άτομο συμμετέχει. Για την αναγνώριση δε αυτών των πολλαπλών και εναλλασσόμενων ταυτοτήτων το άτομο προϋποθέτει τις ερμηνευτικές ικανότητες του αποδέκτη του και προσβλέπει σε αυτές. Στο πλαίσιο της

προσέγγισης της κοινωνικής κατασκευής οι ταυτότητες δεν μπορούν να κατανοηθούν ανεξάρτητα από τον λόγο.

Στο σημείο αυτό, μπορούμε εντελώς σχηματικά να συνοψίσουμε τον ρόλο του λόγου σε σχέση με την ταυτότητα, τόσο στην ουσιοκρατική εκδοχή όσο και στην εκδοχή της κοινωνικής κατασκευής. Στην πρώτη περίπτωση, ο λόγος ως αναπαραστατικός καθρέφτης απεικονίζει την πραγματικότητα και, κατά συνέπεια, τα εγγενή εσωτερικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Στη δεύτερη περίπτωση, ο λόγος ως μηχανισμός προώθησης ή και (άμεσης ή έμμεσης) επιβολής αξιών και ιδεολογιών διαμορφώνει τα άτομα με τα προστάγματα που μεταφέρει, ενώ ταυτόχρονα ως μέσο και πρακτική διαπραγμάτευσης συμβάλλει στη διαμόρφωση της εικόνας την οποία προβάλλει το άτομο, σε άμεση συνάρτηση με τις κατά περίπτωση κοινωνικές και επικοινωνιακές του σχέσεις.

Στις αναλύσεις που θα επιχειρήσουμε, θεμελιακή παραδοχή μας είναι ότι τα άτομα βρίσκονται σε μια διαρκή ένταση *ετερο-* και *αυτο-*προσδιορισμού. Δεν έχουν μία και μοναδική ταυτότητα. Διαμορφώνουν με τον λόγο πολλές ταυτότητες όντας σε μια αέναη -λιγότερο ή περισσότερο- συνειδητή διαπάλη με διαδικασίες άνωθεν επιβολής νοηματοδοτήσεων και κατηγοριοποιήσεων, οι οποίες προβάλλονται ως «φυσικές» και «αμετάβλητες» ουσίες του κόσμου και των ανθρώπων. Τα άτομα αμφισβητούν τα άνωθεν καλυμμένα προστάγματα ή αντιστέκονται σε αυτά ή συντονίζονται με αυτά ανάλογα με τον βαθμό που η (μεταβαλλόμενη) συγκρότησή τους, το πολιτισμικό και συμβολικό τους κεφάλαιο (σύμφωνα με τους όρους του Bourdieu, 1999) και οι τοποθετήσεις τους σε συγκεκριμένες περιστάσεις ευθυγραμμίζονται ή όχι με τις κυρίαρχες κάθε φορά νοηματοδοτήσεις και κατηγοριοποιήσεις.

Κινούμενοι στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικής κατασκευής και συνδυάζοντας με αυτό μεταδομιστικές θέσεις, δεχόμαστε ότι ο λόγος αιωρείται ανάμεσα στο δίπολο (κοινωνική, ιεραρχημένη) δομή (structure) / ατομική δράση (agency) (Blommaert, 2005: 99· Block, 2006). Ο λόγος μπορεί να αποτελέσει τόσο έναν μηχανισμό (άμεσης ή έμμεσης) επιβολής και αναπαραγωγής αξιών και ιδεολογιών, δεινών δηλαδή των υπαρχουσών κυρίαρχων κοινωνικών, ιεραρχημένων δομών και κατηγοριών, όσο και μια πρακτική μεταβολής των δομών αυτών ή και αντίστασης προς αυτές μέσω των, συμφραστικά προσδιορισμένων, δράσεων και παρεμβολών του ατόμου. Άρα, στο πλαίσιο αυτό, μπορούν να λαμβάνονται υπόψη μακρο-παράγοντες, όπως είναι οι ιδεολογικοί λόγοι που επιδρούν στα άτομα, αλλά και να

επιδιώκονται μικρο-αναλύσεις που διερευνούν τις αδιόρατες πολλές φορές, υπαρκτές όμως, παρεμβολές των ατόμων στην κατασκευή των ταυτοτήτων τους μέσω του λόγου. Σημαντική συμβολή στην αποκάλυψη χρήσιμων λεπτομερειών, συχνά σημαντικών για την κατασκευή ταυτοτήτων, κατά την εξέλιξη και διαδοχή του λόγου έχει ο τομέας της ανάλυσης συνομιλίας. Η κριτική ανάλυση λόγου με ιδιαίτερη ερευνητική ευαισθησία στη διάγνωση των άρρητων προϋποθέσεων που διαιωνίζουν ανισότητες και η αφηγηματική ανάλυση, με την προσοχή που δίνει στο είδος της αφήγησης λόγω της σημαντικής του παρουσίας σε ποικίλες μορφές διεπιδράσεων, επιχειρούν να συνδυάσουν στις αναλύσεις τους τόσο τους μακρο- όσο και τους μικρο-παράγοντες προκειμένου να οδηγηθούν σε πιο πλήρη συμπεράσματα για τον τρόπο κατασκευής ταυτοτήτων.

Από τα παραπάνω αναδεικνύεται η αναγκαιότητα διαμόρφωσης ενός ειδικού μοντέλου ανάλυσης το οποίο θα συνδυάζει συμπληρωματικά στοιχεία από τους κλάδους της ανάλυσης συνομιλίας, της κριτικής ανάλυσης λόγου και της αφηγηματικής ανάλυσης, παρά τις ποικίλες μεταξύ τους αντιθέσεις και αντιπαραθέσεις που έχουν καταγραφεί στη βιβλιογραφία ²⁶. Το μοντέλο αυτό θα μας επιτρέψει να μελετήσουμε τη γλωσσική κατασκευή των ταυτοτήτων σε συνάρτηση με τις διαθέσιμες -κατά εποχή, κοινωνία και, κυρίως, κοινότητα πρακτικής- αξιακές και ιδεολογικές, όχι φυσικές, αναπαραστάσεις του κόσμου. Συστατικά των αναπαραστάσεων αυτών ενεργοποιούν επιλεκτικά και κατά περίπτωση τα άτομα, προσβλέποντας στις ερμηνευτικές ικανότητες των αποδεκτών τους. Σε ένα τέτοιο μοντέλο ανάλυσης το κεντρικό ζητούμενο είναι ουσιαστικά η διαχείριση της συνύπαρξης επιλογών και επιβολών ²⁷ στο πλαίσιο της πολιτικής δραστηριοποίησης των ατόμων σε έναν κοινωνικό σχηματισμό. Με τα λόγια της Παυλίδου (1999: 194), ζητούμενο είναι η διαλεκτική σχέση μεταξύ μακροδομών και μικροδομών, κοινωνίας και διεπίδρασης, γλώσσας και ομιλίας, θεσμικής και διεπιδραστικής εξουσίας.

Αργύρης Αρχάκης, Βίλλυ Τσάκωνα,
Ταυτότητες, Αφηγήσεις Και Γλωσσική Εκπαίδευση, σ. 53-56

26. Βλ. μεταξύ άλλων Schegloff (1997), Biling (1999α,β), Schegloff (1999α,β), Van Dijk (1999), Blommaert & Bulcaen (2000).

27. Πρβλ. τους όρους *choise* και *determination* τους οποίους χρησιμοποιεί ο Blommaert (2005: 98).